

СТИГМАТИЗАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОСІЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ

STIGMATIZATION OF THE POPULATION OF TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES AS A MECHANISM OF RUSSIAN PROPAGANDA

Іванець Т.М.,

orcid.org/0000-0003-3248-5033

кандидат політичних наук, доцент,

завідувач кафедри філософії та соціології
Маріупольського державного університету

Стаття присвячена аналізу особливостей використання стигматизації як інструменту російської пропаганди відносно українських громадян, що проживають на тимчасово окупованих територіях України (ТОТ). Досліджено основні підходи до розуміння понять «стигма» та «стигматизація», типологію та структуру цих явищ в межах сучасних наукових підходів. Розглянуто, як через ярлики, стереотипи, когнітивне відокремлення, втрату статусу та дискримінацію російська пропаганда формує стійкі наративи про «зраду», «небажаність» і «неповноцінність» мешканців ТОТ в очах них самих та інших українців. Виокремлено низку наративів, спрямованих на підтвердження російської тези про стигматизованість населення окупованих та деокупованих територій, які поширюються РФ як в інформаційному просторі ТОТ, так і в українському інформаційному просторі: меседжі про байдужість української держави до потреб окупованих територій, про загрозу репресій та звинувачень у колабораціонізмі після деокупації, мовну чи релігійну дискримінацію населення ТОТ. Окрема увага приділена аналізу особливостей застосування маніпуляцій та перекручувань з боку російської пропаганди стосовно українських законів та підзаконних актів, офіційних повідомлень державних інституцій, політичних та громадських діячів, та вивченню механізмів створення емоційних тригерів шляхом вибіркового висвітлення окремих подій у медійному просторі та соціальних мережах. Доведено, що ці наративи спрямовані на посилення почуття відчуження, формування самостигматизації та зміцнення переконання про неможливість повернення до України серед населення тимчасово окупованих територій. Отримані результати підкреслюють необхідність формування цілісної державної інформаційної політики, спрямованої на забезпечення ефективного реінтеграції тимчасово окупованих територій у майбутньому.

Ключові слова: російська пропаганда, російсько-українська війна, Росія, державна ідеологія, «руський мир», стигматизація, тимчасово окуповані території (ТОТ), інформаційна війна, політична комунікація, політична ідентичність.

The article is devoted to analyzing the peculiarities of using stigmatization as a tool of Russian propaganda against Ukrainian citizens living in the temporarily occupied territories of Ukraine (TOT). The main approaches to understanding the concepts of «stigma» and «stigmatization», the typology and structure of these phenomena within the framework of modern scientific approaches are investigated. It considers how Russian propaganda uses labels, stereotypes, cognitive separation, loss of status, and discrimination to form persistent narratives about the «betrayal», «undesirability», and «inferiority» of TOT residents in their own eyes and in the eyes of other Ukrainians. A number of narratives aimed at confirming the Russian thesis about the stigmatization of the population of the occupied and de-occupied territories, which are disseminated by the Russian Federation both in the information space of the TOT and in the Ukrainian information space, are highlighted, in particular, messages about the alleged indifference of the Ukrainian state to the needs of the occupied territories, the threat of repression and accusations of collaborationism after de-occupation, as well as linguistic or religious discrimination against the population of the TOT. The article pays particular attention to analyzing the peculiarities of the use of manipulation and distortion by Russian propaganda regarding Ukrainian laws and regulations, official statements by state institutions, political and public figures, and studying the mechanisms of creating emotional triggers through selective coverage of individual events in the media and social networks. It has been proven that these narratives are aimed at increasing feelings of alienation, forming self-stigmatization, and strengthening the belief among the population of the temporarily occupied territories that it is impossible to return to Ukraine.

Key words: Russian propaganda, Russian-Ukrainian war, Russia, state ideology, «Russian world», stigmatization, temporarily occupied territories (TOT), information war, political communication, political identity.

Постановка проблеми. Російська військова агресія проти України характеризується активним використанням пропагандистських технологій та наративів, які, зокрема, передбачають цілеспрямовану стигматизацію мешканців тимчасово окупованих територій (ТОТ). Системне створення образу представника ТОТ як «неповноцінного», «ненадійного» або «чужого» являється важливим компонентом державної ідеології РФ, спрямованої на підри-

в суспільної єдності, посилення фрагментації українського соціального простору та закріплення враження про незворотність відриву цих територій від України. З урахуванням потенційної небезпеки, яку несуть в собі ці процеси для української держави, дослідження того, як саме відбувається конструювання стигматизованого образу жителів ТОТ з його подальшою трансляцією у політичні, соціальні та медійні практики, є надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Феномен стигми та стигматизації в сучасних суспільствах розглядали такі дослідники як І. Гофман, Дж. Джонс; вплив стигматизації на самосприйняття громадян аналізували Б. Мейджор, К. Стіл; структурні характеристики процесу стигматизації вивчали С. Еліас, Дж. Фігін, Б. Лінк, Дж. Філан; моральні аспекти стигми досліджували С. Федерічі, Т. Аллен. Політичні аспекти стигматизації, зокрема, її використання як інструменту соціального контролю та символічної влади, характеризували В. Вісенте, Е. Дінас; місце та роль політичної стигматизації в поляризації політичного середовища, особливості використання в популістській риторичі вивчали Н. Гідрон, Дж. Адамс, В. Горн, Е. Лаклау; особливості досвіду соціальної та політичної стигматизації в умовах російської військової агресії проти України аналізували Ю. Гундербайло, О. Хазізова, С. Бубляк, А. Андреев, М. Баранівська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні відсутні роботи, присвячені аналізу стигматизації як інструменту російської пропаганди, спрямованого на створення розколу серед громадян України по лінії перебування чи непереходу під російською окупацією.

Постановка завдання. Проаналізувати особливості стигматизації населення ТОТ як один з напрямків російської пропаганди та визначити основні загрози, які несе цей процес для України в майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні одним з важливих інструментів російської інформаційної війни проти України, особливо на ТОТ, виступає стигматизація, яку РФ використовує для впливу на суспільну свідомість, конструювання образів «свого» та «чужого» в українському суспільстві, трансформації соціальних уявлень у потрібному агресору напрямі задля поширення та підтримки державної ідеології РФ, що передбачає включення всіх захоплених територій в систему координат «руського миру».

Появу поняттєвої категорії «стигма» традиційно пов'язують з роботами американського соціолога Ірвінга Гофмана, який розглядав її як певну відмінність (реальну або уявну), яка стає підставою для соціального знецінення індивіда та формування у нього зіпсованої, дефектної, тобто стигматизованої ідентичності. У цьому контексті стигма має двокомпонентну природу: вона пов'язана не лише з процесом знецінення індивіда шляхом прищеплення йому стигматизованої ідентичності, але й із подальшою дискримінацією носіїв такої ідентичності, зазвичай під прикриттям нібито благих намірів захисту суспільства та суспільного блага. І. Гофман виокремлював три основні типи стигм: стигма, що випливає з фізичних

характеристик людини; стигма, що ґрунтується на особистісних якостях або переконаннях; плеємна стигма, пов'язана з расовою, національною чи релігійною належністю [6].

Стигматизація може проявлятися на різних рівнях. Так, наприклад, інтерналізована стигма асоціюється з ситуацією, коли людина з уже стигматизованою ідентичністю підтримує власну соціальну дискредитацію: це виражається у почутті сорому, самоприниженні, самоненависті, ворожості, що виникає як наслідок нереалізованої потреби у соціальному прийнятті. Втілена стигма стосується того досвіду, який індивід пережив у минулому та інтерпретував як несправедливе ставлення до себе. Очікувана стигма пов'язана з переконанням, що негативне ставлення з боку інших неминуче проявиться у майбутньому через наявність у людини певної стигматизованої ознаки: на індивідуальному рівні це проявляється у зниженому почутті власної гідності (через механізми інтерналізованої стигми), постійному очікуванні стигматизації з боку інших та прагненні уникати ситуацій, де ця стигматизація може проявитися [5]. В межах сучасної теорії стигми цікавим є підхід Дж. Прайора та Г. Рідера, які запропонували виокремити чотири основні типи стигм: публічна стигма (є центральною та становить підґрунтя для всіх інших стигм); самостигма; стигма за асоціацією; структурна стигма (закріплюється на рівні інституційної практики) [7].

Стигма являється тим суспільним феноменом, який активно використовується в політичній сфері як інструмент впливу не лише на окремих стигматизованих людей, але й на цілі групи. Створення та підтримка стигми в політичному просторі дозволяє політичним діячам та групам вибудовувати систему контрольованих соціальних уявлень, формувати відчуття загрози, визначати так звані «групи ризику» чи «винуватців» кризових ситуацій. Політики нерідко шукають так званих «цапів-відбувайлів», щоб порушити цілісність груп, які потенційно можуть становити загрозу їхнім інтересам, послаблювати їхні позиції на політичній арені, та збільшити внутрішню напругу шляхом налаштування потенційних супротивників один проти одного. Таке штучне протиставлення виконує стратегічну функцію для політичних акторів, дозволяючи не лише роз'єднувати політичних опонентів, але й консолідувати власний електорат, маніпулюючи його страхами та упередженнями [5].

Стигматизація, сконструйована й підтримувана політичними дискурсами, закріплюється у суспільній свідомості передусім через наративи, що таврують окремі групи населення на підставі певних ознак, створюючи образ ворожого «іншого» та формуючи жорстке протиставлення «ми» та «вони». Особливо активно цей механізм прояв-

ляється у популістській риторичі, де «ми» уособлює народ, носіїв автентичних цінностей, тоді як «вони» інтерпретуються як загроза самому існуванню цього народу, його культурній та політичній суб'єктності. Дуже часто роль «ворога» відводиться політичному опоненту, який демонізується. Конструювання подібної штучної небезпеки, що ніби-то надходить від стигматизованої групи, у поєднанні з інформаційними технологіями дозволяє ефективно маніпулювати страхом, об'єднувати навколо відчуття загрози, апелювати до ірраціональних та емоційно насичених оцінювальних суджень. В результаті політичне протиставлення подається як боротьба добра зі злом, де «вони» визначаються джерелом усіх негараздів і об'єктом колективного неприйняття [8].

У межах стратегії російської пропаганди на тимчасово окупованих територіях системна стигматизація місцевого населення стала важливим компонентом інформаційної політики, яка здійснюється в межах реалізації державної ідеології РФ. У цій стигматизації можна виокремити два взаємопов'язані виміри. Перший вимір включає самостигматизацію, коли людям на ТОТ нав'язується уявлення про їхню «інакшість» та «неповноцінність» у порівнянні з українцями, які проживають на підконтрольній Україні території. Другий вимір передбачає формування стигми щодо мешканців тимчасово окупованих територій в очах решти українців: населення цих регіонів подається як «не таке», «чуже», «ідеологічно віддалене». Обидва процеси спрямовані на створення та вкорінення переконання, що повернення до України є неможливим, та зміцнення відчуття відчуження.

В контексті аналізу процесів стигматизації українського населення, що проживає на ТОТ, цікавим є підхід дослідників Б. Лінка і Дж. Фелана, які виокремлюють п'ять ключових компонентів стигми: ярлики, стереотипи, когнітивне відокремлення (ізоляція), втрата статусу, дискримінація [7]. Всі ці компоненти стигми ми можемо прослідкувати на прикладі російських наративів, спрямованих на населення тимчасово окупованих територій, які ставлять собі за мету продемонструвати жителям ТОТ, що Україні ці люди не потрібні.

Серед ярликів, що активно використовуються в інформаційному дискурсі щодо людей, які проживають на ТОТ, можна виокремити наступні: «ждуни», «колаборанти», «зрадники», «прихильники руського миру». Серед стереотипів, пов'язаних з цим регіоном, найбільш поширеними є уявлення про близькість сходу України до Росії; про те, що російська мова тут є рідною, а українська – насаджувалася; про традиційне протистояння між західною та східною Україною (політичне, економічне, культурне, мовне, ідентичнісне); про те, що всі мешканці ТОТ кликали

«руський мир». Когнітивне відокремлення (ізоляція) реалізується через просування наступних тверджень: Україна відмовилася від людей, що проживають на ТОТ; відсутність швидкої деокупації є доказом байдужості; всі, хто отримав російський паспорт, автоматично є колаборантами; в Україні людей з ТОТ ненавидять, зокрема після деокупації всіх або посадять, або мобілізують; Україні потрібні лише території, а не люди. Втрата статусу проявляється через зображення населення на тимчасово окупованих територіях як «неповноцінних українців». Дискримінація фіксується шляхом просування тверджень про позбавлення політичних прав мешканців ТОТ в майбутньому, масові судові переслідування за колабораціонізм, неможливість працевлаштування для російськомовних українців тощо.

Водночас дані дослідження Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) за березень 2024 року демонструють, що реальне ставлення українців суттєво відрізняється від нав'язуваних російських наративів. Понад половина респондентів заявили про нейтральне ставлення до тих українців, які залишилися на тимчасово окупованих територіях: 52,1% респондентів нейтрально ставляться до тих, хто залишився на ТОТ після 2014 року, 51,5% – до тих, хто залишився там після 2022 року. Скоріше позитивно ставляться до цих груп населення 15,7% та 25,4% респондентів, дуже позитивно – 5,4% та 7,7% респондентів. Негативне ставлення продемонстрували лише 23,8% та 12,9% респондентів. З твердженням «Всі, хто залишився на територіях, окупованих з 2014 року, є проти України» переважна більшість респондентів не погодилася: не згодні – 38,5%, частково згодні – 45,8%, повністю згодні – 14,3% [3]. Таким чином, ми бачимо, що зображення громадян, що проживають на ТОТ, як стигматизованої в очах інших українців групи, є не стільки відображенням реальної ситуації, скільки проявом цілеспрямованої політичної стратегії РФ в захоплених регіонах.

Важливим елементом цієї стратегії є постійний пошук підтверджень стигматизованості населення тимчасово окупованих територій в очах українців та трансляція цього наративу назад мешканцям цих регіонів. Бо у такий спосіб підкреслюється теза про неможливість повернення до складу України: «вас там не чекають, тому бути з Росією для вас – єдиний вибір». Дослідження, проведене ресурсом «Детектор медіа» у вересні 2022 – травні 2023 років (проаналізовано майже 57 тисяч дописів в українському сегменті Facebook, YouTube, Telegram і Twitter), виокремило низку наративів, спрямованих на підтвердження російської тези про стигматизованість населення як окупованих, так і деокупованих територій [2].

Перший з цих наративів полягає у тому, що українці з окупованих територій нібито сприй-

маються українською владою як неповноцінні, а тому їхні потреби та права залишаються поза увагою. Як приклад можна навести формулювання наступного характеру: «Україна нічого не робить, щоб відновити життя на деокупованих територіях»; «Ні світло, ні воду, ні газ ніхто навіть не думає підключати»; «Хліб став рідкісним делікатесом. Багато хто бере воду з Дніпра і довго кип'ятить – за питною водою стояти довго в черзі, не всі можуть» [2]. Такі меседжі формують у мешканців ТОТ уявлення, що вони перебувають поза межами турботи української держави. Для підтримки цього наративу також активно використовуються повідомлення влади та органів державного управління України або неповні та вирвані з контексту, або викривлені. Так, зокрема, інформація Пенсійного фонду про те, що за відсутності зняття коштів з рахунку протягом шести місяців виплати пенсіонерам буде призупинено, була використана для створення стигматизуючих наративів, які фіксували, що українська влада не сприймає пенсіонерів з ТОТ як своїх громадян «Україна покинула своїх пенсіонерів на Херсонщині, всі ваші гроші згоріли». І хоча згодом постановою Кабміну уточнила, що невикладені пенсії будуть компенсовані в наступні місяці, от ця вже інформація у російський інфопростір не потрапила [4].

Другий напрям російських наративів передбачає нав'язування думки, що будь-яка підозра в лояльності (реальній чи вигаданій) до РФ та окупаційної влади є достатнім приводом для жорстких репресій після деокупації. Активно поширюються подібні тези: «На деокупованих територіях проводиться жорстка фільтрація і репресії проросійських людей»; «У Херсоні українські айнзацгрупи проводять «фільтрацію» – виявлення неугодовних за доносами сусідів. Через такі методи нерідко потерпають і цілком собі ждуні, яких обмовили заради якоїсь матеріальної вигоди», «У Херсоні «ждунам» роздають повістки! Радість від повернення жовто-блакитних виявилася недовгою. Кажуть, що в російському Херсоні багато хто ховався від мобілізації. Але тепер усі мости спалені: для вас шлях один – на фронт!» [2].

Третій блок наративів пов'язаний із твердженням, що будь-який контакт з окупаційною владою неминуче призведе до звинувачень у колабораціонізмі. Для цього широко використовується маніпулятивне трактування українського законодавства про колабораціонізм (зокрема, статті 111-1 Кримінального кодексу України про колабораційну діяльність), окремі фрази українських політиків та громадських діячів, вирвані з контексту, коментарі в українських соцмережах (зокрема ті, що поширюють російські боти). Все це подається як офіційна державна стратегія, зокрема просуваються тези про позбавлення політичних прав всіх, хто прожи-

ває на ТОТ, проведення перевірок на знання української мови та історії для цієї категорії громадян після деокупації тощо. Загалом, у проросійських Telegram-каналах масово поширюється меседж про неминуче покарання всіх жителів ТОТ після деокупації. Зокрема, транслюються твердження: «Амністію (прощення, але з потраплянням до баз потенційних злочинців) дадуть тим, хто не працював, не віддавав дітей до школи, не платив податки та не отримував допомоги»; «Тих, хто бодай платив квартплату, – зроблять негромадянами. Усіх вище за молодшого заступника старшого говновоза уб'ють. Ну, хто не втік» [2]. У такий спосіб підсилюється ключова теза російської пропаганди про те, що всі жителі ТОТ вже «заплямовані» та ніколи не будуть сприйняті в Україні як повноцінні громадяни, тому єдиний спосіб жити повноцінно, не ставши «недоторканими», – залишатися з Росією.

Окремим напрямом російської пропаганди, спрямованої на стигматизацію населення ТОТ, є залякування потенційною дискримінацією через мову та віру. Концепт «русифікації», який приписують у РФ сучасному українському суспільству, виступає одним із найпотужніших інструментів російських інформаційних операцій. Під «русифікацією» подається фактично будь-яка державна політика України, спрямована на захист власної ідентичності та протидію пропагандистському впливу РФ: декомунізація (ліквідація радянської символіки, перейменування вулиць), підтримка на законодавчому рівні української музики та контенту (зокрема, квоти на радіо та телебаченні), заборона пропагандистської російської музики та літератури. Трім цього, у своїх наративах російська пропаганда намагається апелювати до основних демократичних принципів, але також через викривлення реальності: захист державної мови подається як русифікація; повага до власної історії та історичних постатей – як нацизм; заборона російських пропагандистських каналів і соцмереж – як наступ на свободу слова; обмеження діяльності православної церкви Московського патріархату (представники якої активно просували антиукраїнські наративи «руського миру» серед своїх мирян) – як наступ на свободу віросповідання.

Крім цього особлива увага приділяється підживленню негативу щодо мешканців ТОТ в українському інформаційному сегменті. Наприклад, поширюються відео, де окремі мешканці окупованих територій вітають росіян, з метою спровокувати обурення: «чому ми боремося, якщо там всі раді Росії». Далі ці емоційні реакції у вигляді цитат поширюються у публіках та Telegram-каналах, орієнтованих на жителів ТОТ, як підтвердження того, що «Україна вас не хоче». Аналогічно роздуваються окремі випадки негативного ставлення до

ВПО, що також подаються як свідчення «безальтернативності» становища мешканців ТОТ: «там, у вільній Україні, вас не приймуть» [1].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Стигматизація виступає одним з ключових інструментів російської інформаційної війни, а наративи, спрямовані на формування образу «чужого» з населення тимчасово окупованих територій, мають комплексну, багатовірневу й системну природу. Вони включають такі елементи як нав'язування ярликів, створення стереотипів, конструювання когнітивного відокремлення, залякування втратою статусу та дискримінацією. Разом все це спрямовано на закріплення переконання про неможливість повернення до

України та формування у мешканців ТОТ відчуття стигматизованості як у власних очах, так і в уявленні інших українців. Разом із тим результати соціологічних досліджень демонструють істотний розрив між нав'язуваними російськими меседжами та реальним ставленням до мешканців ТОТ серед українського суспільства. Це свідчить про необхідність подальшого вивчення комунікативних механізмів впливу, які забезпечують ефективність подібних наративів у межах окупованих територій, та вироблення цілісної державної інформаційної політики, зорієнтованої на подолання штучно створених бар'єрів, відновлення довіри та запобігання внутрішній фрагментації українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарчук А. Ключев О. ОКУПОВАНИ. Як змінюються жителі ТОТ і чому час має значення. *ОПОРА*. 31.08.2022. URL: <https://oporaua.org/viyna/okupovani-iaak-zminiuiutsia-zhiteli-tot-i-chomu-chas-maie-znachennia-24299>
2. «Ви, хохли, знатні ждуні». Дослідження дезінформації про людей з окупованих і звільнених територій у соціальних мережах. *Детектор Медіа*. 02.08.2023. URL: https://detector.media/propahanda_vplyvy/article/215030/2023-08-02-vy-khokhly-znatni-zhduny-doslidzhennya-dezinformatsii-pro-lyudey-z-okupovanykh-i-zvilnennykh-terytoryy-u-sotsialnykh-merezhakh/
3. Осипчук А., Суслов А. Виклики для соціальної згуртованості після деокупації: соціально-політична реінтеграція та ставлення до мешканців тимчасово окупованих територій. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2024. №7 С. 97–111. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8e2e80ec-b5ce-49d3-ad20-46dc798dee98/content>
4. Фактор пропаганди: як російські окупанти «промивають мізки» українцям на захоплених територіях. *УНІАН*. 08.05.2023. URL: <https://www.unian.ua/society/faktor-propagandi-yak-rosiyski-okupanti-promivayut-mizki-ukrajincyam-na-zahoplenih-teritoriyah-12248535.html>
5. Friedman S. R., Williams L. D., Guarino H., Mateu-Gelabert P., Krawczyk N., Hamilton L., Walters S. M., Ezell J. M., Khan M., Iorio J. Di., Yang L. H., Earnshaw V. A. The Stigma System: How sociopolitical domination, scapegoating and stigma shape public health. *J Community Psychol*. 2021 Jun 11. №50(1). Pp.385–408. doi: 10.1002/jcop.22581 URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC8664901/>
6. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. Prentice-Hall, 1963. URL: <https://antropologiadelitoylasviolencias.wordpress.com/wp-content/uploads/2016/07/goffman-estigma-seleccion.pdf>
7. Pandey J., Singh T. The Social Psychology of Stigma in the Indian Context. *Psychol Stud*. 2024. № 69. Pp. 369–374. <https://doi.org/10.1007/s12646-024-00815-0>
8. Vicente V. Political Stigma and Preference Falsification: Theory and Observational Evidence. *The Journal of Politics (Forthcoming)*. 2022. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4023263

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025